МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ Г. С. СКОВОРОДИ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

**СЕРІЯ
«ІСТОРІЯ ТА ГЕОГРАФІЯ»**

ВИПУСК 56

ХАРКІВ
2009

21. Правила о пользовании проточными водами в Крыму // Записки Симферопольского отдела Императорского Российского общества садоводства. – Симферополь, 1911. – Выпуск 110. – С. 2-27.
22. Савчук В.С. Природничо-наукові товариства Півдня Російської імперії: друга половина XIX – початок XX ст. – Дніпропетровськ: Вид-во ДДУ, 1994. – 232 с.
23. Сельско-хозяйственный доклад. Постановления Ялтинского уездного земского собрания чрезвычайного созыва 18 мая 1904 года. – Ялта, 1905. – С. 1-55.
24. Сельско-хозяйственный доклад за 1904 г. Приложение В. // Постановления Ялтинского уездного земского собрания чрезвычайного созыва 29-30 апреля 1905 года. – Ялта, 1906. – С. 1-75.
25. Черненко К.О. Становлення і розвиток природознавчих досліджень в Криму (кінець XVIII – початок XX століття): Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.07 / Центр науково-технічного потенціалу й історії науки ім. Г.Н. Доброва НАН України. – К., 1998. – 16 с.
26. Шевчук А. Етапи формування наукової інтелігенції Півдня України на рубежі XIX – XX ст. // Культура народів Причорномор'я. – Симферополь, 2006. – №93. – С. 70-75.

УДК 94 (477) 061.25

О.М. Костюкова

ОСНОВНИ НАПРЯМИ ДІЯЛЬНОСТІ ТОВАРИСТВА «ДРУЗІ ДІТЕЙ» В СИСТЕМІ КОМУНІСТИЧНОГО ВИХОВАННЯ: 20 – 30-ТІ РОКИ XX СТ.

У статті досліджено основні напрями діяльності товариства «Друзі дітей» в системі комуністичного виховання в Україні в 20-30-х рр. XX ст.

Ключові слова: громадське об'єднання, добровільне товариство, політична система, комуністичне виховання.

В статті досліджено основні напрями діяльності товариства «Друзья детей» в системі комуністичного виховання в Україні в 20-30-х рр. XX ст.

Ключевые слова: общественное объединение, добровольное общество, политическая система, коммунистическое воспитание.

The article is devoted the main trends of activities the society "Friends of the children" in the system of communist education in Ukraine in the 1920-1930 s.

Key words: civil union, charitable organization, political system, communist education.

Постановка проблеми. Політичні, економічні та соціальні державотворчі процеси, які відбуваються на сучасному етапі в Україні, викликають інтерес до дослідження ролі і значення громадських інституцій, а також їх реалізацію у функціонуванні суспільства. Пріоритети багатьох із них формувалися на основі теоретичних і практичних засад суспільних трансформацій першої чверті XX ст. Окремі актуальності і важливості набувають дослідження, наукове пізнання та об'єктивний аналіз позитивних і негативних сторін основних напрямів діяльності громадських об'єднань, зокрема товариства «Друзі дітей», у складний період утвердження тоталітарної більшовицької держави 1920 – 1930-х років.

Аналіз актуальних досліджень. Історіографічний дискурс розкриває стан сучасного наукового дослідження проблеми і «констатувати, що визначені питання комплексно окремо не розглядаються, а висвітлювалися в системі загального сегменту громадського інституту 20 – 30-х років XX ст. в Україні. Наприклад, у праці М.С. Кармазіної про діяльність добровільних товариств Української СРР у період соціалістичної реконструкції народного господарства: 1926 – 1936 рр. [2]; у дослідженні М.А. Журби про діяльність громадських об'єднань українського села з поглибленим аналізом етносоціальних та міжнародних аспектів [1], а також у наукових працях В.К. Молоткіної [3] про культурно-освітню діяльність громадських організацій в умовах НЕПу, Ю.С. Степанчука [6] про діяльність громадських і політичних об'єднань у комплексі соціальної політики більшовицького режи-

му, та С. В. Свистовича [5], який визначив особливості функціонування громадських об'єднань у площині впливу на них компартійно-радянських владних структур у міжвоєнну добу.

Постановка завдання. Мета статті – на основі досліджених архівних джерел і наукової історіографії об'єктивно розкрити основні напрями діяльності товариства «Друзі дітей» у системі комуністичного виховання в 20 – 30-х роках ХХ ст. в Україні з поглибленим науковим узагальненням.

Виклад основного матеріалу. Діяльність товариства «Друзі дітей», як складової пролетарської громадськості, в 20–30-ті роки повністю підпорядковувалася завданням партії і перспективним планам соціалістичного будівництва [4, с. 3]. На товариство було покладено обов'язок організувати громадські сили та кошти для справи комуністичного виховання дітей. З цією метою воно встановлювало постійний діловий зв'язок з відповідними державними та громадськими організаціями: Наркомосом, Наркомздоров'я, професійними кооперативами. Робота сектору комуністичного виховання товариства спрямовувалася на організацію осередків у школах і допомогу у здійсненні політехнізації та пролетарської політичних кампаній [4, с. 20].

У тезах Центрального Бюро комуністичного дитячого руху, підготовлених до Всеукраїнського з'їзду товариства «Друзі дітей» і затверджених 28 січня 1930 р., об'єднані акценти було зроблено на виховання членами товариства стійких борців за комунізм, класово витриманих, революційно свідомих, які вмійуть жити і працювати колективом [7, арк. 46]. У республіканській державі потрібні були громадяни з уніфікованим мисленням, повністю підпорядкованим інструкціям партійних комітетів, партійних постановок, партійним документам. Найбільша увага товариства була спрямована на «роботу з підготовки нової молодини», тому шістьомісячній за таких умов мети бути забезпечені класовим пролетарським впливом: всі ланки багатогранної радянської системи навчання та виховання молоді зміни [7, арк. 46]. У тезах підкреслювалося, що гарантією успішності діяльності товариства повинно бути систематичне партійне керівництво його роботою. Для цього, з одного боку, рекомендувалося зверху до низу встановити тісний зв'язок товариства з партією та комсомольськими організаціями, а з другого – забезпечити його твердими, політично витриманими, ініціативними керуючими кадрами [7, арк. 46]. Одним із найважливіших завдань товариства було визначено системати-

чне сприяння піонерській організації і повсякденна допомога піонерським загонам [7, арк. 48], а також широка пропаганда ідей комуністичного виховання і перетворення їх у життя в практиці школи та всіх дитячих установ [7, арк. 46]. Із самого початку своєї діяльності товариство «Друзі дітей», відповідно до Статуту, було бойовим класовим органом пролетарської допомоги дитинству та сприяння підготовки нових лав комуністичних борців і будівників соціалізму. Заполітизованість товариства була в основі всіх напрямів його діяльності. Всеукраїнське товариство «Друзі дітей» організувалося для допомоги органам, які відали охороною дитинства. Зокрема, органам Наркомосвіти – в справі запобігання дитячій безпритульності та бездоглядності через організацію майстерень, дитмайданів, «сидочків», відраджень підлітків на роботу, через шефство органам Наркомздоров'я – через фінансування та особисту участь членів, або окремих керівників, у справі охорони здоров'я дитячого населення, впорядкування дитячих ясел і проведенням консультацій; органам Наркомпраці – у справі вишукування можливості надання трудової та матеріальної допомоги безробітним підліткам, у справі догляду за умовами праці й навчання підлітків у кустарно-ремесничій промисловості. Товариство також надавало допомогу в справі:

- отримання броні підлітків;
- організації шефства й патронату над робітничими будинками підлітків;
- особистої та матеріальної допомоги дитячим організаціям і окремим дітям, підліткам та сиротам, а також допомоги органам державної влади в охороні прав і захисту інтересів дітей;
- відшукування коштів для найширшої постановки справи громадської допомоги потребам дитячого населення;
- організації шефства над дитячими будинками;
- сприяння проведенню педагогічної пропаганди серед робітників і селян [7, арк. 46].

Осередки товариства «Друзі дітей» створювалися в 1923 р. [8, арк. 60]. Вони мали подвійну структуру: низові осередки були добровільними громадськими організаціями і мали свої виборчі органи. Проте загальне керівництво їхньою роботою здійснювали Комісії допомоги дітям – міжвідомчі організації при Виконкомах. До складу Центральної комісії допомоги дітям при Президіумі ВУЦВК входили члени ВУЦВК і голови таких відомств, як Наркомос, Наркомздоров'я і Наркомпраці, ЦКЛКСМУ, ЦКНС, Українхрест, Штатного пра-

нивика в районних комісіях у більшості випадків – це і всю роботу виконував сам і виконув рахункому [12, арк. 15].

За період діяльності з 1923 р. до 1927 р. фактична робота осередків та їх керівних органів провадилася в багатьох напрямках. Під час боротьби з безпритульністю ними було підібрано 3 363 дитини (у Києві – 291, Одесі – 800, Харкові – 1 600). Спільно з державними органами в Мелітополі було підібрано – 200 дітей, Черкасах – 394, Умані – 25, Ніжині – 203, Лубнах – 90, Кам'янці – 16, Проскуріві – 24. Організовано 42 майстерні на 735 дітей у Києві, Одесі, Харкові, Мелітополі, трудові артілі і групи дитячальників трив в Одесі, газетарів у Харкові, Одесі і Сталіно, напіросників, чистильників, музикантів у Харкові. Були відкриті й утримується на кошти осередків: 3 нічліжки (Одеса), 2 дитбудинки (Одеса), 1 напівінтернат – всього на 700 дітей, а також 34 дитячі майданчики на 2 176 дітей. Із них 10 майданчиків у Сталіно, 6 – у Полтаві, 8 – у Києві, 5 – в Умані, 3 – у Сумах. Осередки організували: 2 дачі для школярів (Київ) на 120 дітей, 2 солярії (Одеса, Київ) на 60 дітей, 2 санаторії на 150 дітей (Полтава) – разом 7 закладів такого типу на 380 дітей. Були облаштовані ясла для дітей міста: 20 ясел на 500 дітей, деякі з них були на дотації в осередків (Харків, Мелітополь, Запоріжжя) [9, арк. 31]. Осередки товариства шефствували над 119 дитячими закладами, які охоплювали близько 3 тис. дітей. Види шефства були такими: матеріальна допомога на подолшення харчування в дитбудинках, на організацію гарячих стравників у школах, особливо в сільських, педагогічна робота – створення груп для підготовки хлопців (Київ, Гульчин, Мелітополь), публікація письмовості серед безпритульних (Ніжин); культурна допомога – проведення шкільних свят, постановка спектаклів (Одеса, Київ); закупівля підручників та письмового приладдя для школярів (Гульчин); організація активних кооперативів (Суми, Гульчин). Практикувалося шефство над окремими бідними сім'ями в селах, а також у передмістях (Одеса, Умань, Запоріжжя). На шефську роботу було загалом витрачено близько 50 тис. крб. [9, арк. 32].

Індивідуальну допомогу від товариства отримали 1 350 дітей на суму 10 тис. крб. Перед тим через дитячу інспектуру проводилося детальне вивчення дійсних умов проживання кожної дитини. Організовувалася допомога підліткам, переведенням із дитячої установи на бажу або на виробництво, у вигляді надання квартири, одягу (Гульчин). Встановлювалися стипендії для підлітків, які навчалися в проф-

техучилищах. Так, у Гульчині було надано десять таких стипендій [9, арк. 32]. Осередки товариства розділили на підприємства 200 підлітків (Київ – 47, Сталіно – 150, Лубни – 3), до кустарів – 18 (Київ – 3, Черкаси – 7, Умань – 8), селянам на трудове виховання – 147 (Ніжин – 42, Полтава – 9, Проскурів – 2, Лубни – 6, Сталіно – 88). Але за підсумками роботи осередків товариства «Друзі дітей» в Україні, підведеними в 1927 р., було виявлено чимало труднощів, негативних явищ, пов'язаних з їхнім недостатнім організаційним станом в округах. За методами, формами та інтенсивністю роботи всі округи розбідаються на три види: достатньо організовані (Харків, Сталіно, Київ, Одеса, Мелітополь); середньо організовані (Полтава, Ніжин, Умань, Лубни) і недостатньо організовані (Проскурів, Кам'янець, Запоріжжя, Суми, Черкаси, Гульчин, Херсон, Кривий Ріг). Сильні в організаційному значенні округи характеризувалися тим, що вони активно залучали громадськість до роботи в осередках. У Києві налічувалося 36 тис. членів товариства, в Одесі – 20 тис., у Сталіно – 15 тис., у Харкові – 30 тис., у Мелітополі – 5 тис. У цих округах діяли також районні організації. В середніх округах громадськість недостатньо залучалося до товариства, хоча юридично воно було повністю оформлене. Однак тому, що товариство мало популяризувалося і діяло тільки в масштабах міста, на райони його вплив зовсім не відчувався [9, арк. 41].

До третьої групи належали округи таких міст, як Гульчин, Суми, Лубни, Зіновівськ, Проскурів, Херсон, Артемівськ, Бердичів. Головною роботою в них довгий час було шефство, а в останній період – допомога дітям і матерям-одиначкам. Округи міст Глухів, Ромни, Біла Церква, Куп'янськ, Старобільськ, Ізюм, Первомайськ відмічалися як такі, що абсолютно не організовували ніякої самостійної роботи [9, арк. 42].

Для посилення діяльності товариства та осередків при житлокооперативах в 1927 р. було проведено їх структурну реорганізацію. В окружних і районних правліннях створювалися комісії: організаційна, агітаційна, фінансово-експлуатаційна, шефська. Вони повинні були щотижня проводити засідання, протоколи яких затверджувалися правлінням, раз на місяць скликатися пленум комісії, на якому планувалося шляхом доповідей обмінюватися досвідом роботи. Організаційна комісія спрямовувала свою діяльність на утворення осередків, облік членів, розроблення інструкцій та об'їзників, на заслуховування доповідей осередків під час проведення засідань, органі-

ацію збірників членських внесків, дотримання за їх роботою та інструктування [8, арк. 25]. Агітаційна комісія виконувала заходи для поширення членства в осередках, здійснювала організацію і проведення лекцій, розробляла тези для доповідань і виступовала в пресі роботу осередків, організовувала бібліотеки та червоні кутки, вела підготовку активу шляхом організації семінарів, підтримувала зв'язок із Агітпропом Окрпарткому, з культвідділами профспілок [8, арк. 27]. Фінансово-експлуатаційна комісія вившувала різні прибуткові статті для окружних і районних правлінь, розглядала кошториси осередків, організовувала прибуткові підприємства, на яких можна було запроваджувати трудовий процес для підлітків [8, арк. 27].

Радянська влада використовувала товариство, як і всіх громадських об'єднання, для свого утвердження на селі, спрямовувала його до активізації діяльності в цьому напрямі. Значалося, що робота там проводиться недостатньо, немає потреби масовості, організаційного керівництва осередками. З метою встановлення жорсткішого контролю, було розроблено спеціальну «Інструкцію організації роботи осередків «Друзі дітей» на селі». У розділі «Організація осередків та їх робота» інструкції, чітко визначалося, що організація осередків на селах проводиться в хатах, читальнях, сільбудах, радянських установах.

Осередки повинні були сприяти улаштуванню бездоглядних підлітків на роботу в сільські колективи, в радгоспи, до кустарів, разом з «Культзмичкою» надавати допомогу робочою силою під час засіву Ленінської десятини в живих, залучати комсомольську та піонерську організації до політико-просвітницької роботи [8, арк. 14].

У звітній доповіді про роботу Всеукраїнського правління товариства «Друзі дітей» за період з 15.05.1927 р. по 01.06.1930 р. до Ц з'їзду Товариства було окреслено основні три етапи його діяльності. Перший був етапом боротьби з безпритульністю, допомоги державі в справі організації дитячих установ. Другий – стимулював роботу осередків на боротьбу з бездоглядністю дітей. Третій – пройшов під кутом зору педагогізації трудящого населення, сприяння справі комуністичного виховання дітей, особливо на селі, закладаючи в кожному колективному об'єднанні свої осередки [10, арк. 39]. Також значалося, що в зв'язку з розгортанням соціалістичного змагання Всеукраїнське правління товариства, враховуючи нові темні життя, товариству необхідно ще більше розгорнути роботу, наблизити її до мас [10,

арк. 40]. Це була вимога партії, яку неухильно потрібно було виконувати. І товариство керувало «периферією» шляхом встановлення «живого зв'язку» через виїзди на з'їзди, конференції та для обслідування. Так, у 1927 р. було обслідувано Умань, Вінницю, Білу Церкву, у 1928 р. – Дніпропетровськ, Чернівці, Ніжин, Суми, Глухів, Ромни, Миколаїв, Запоріжжя, у 1929 р. – Ізюм, Бердичів, Білу Церкву, Куп'янськ, Старобільськ, Першомайське, Костень, Житомир, Київ, Лубни, Вінницю, Гулячичи [8, арк. 40].

Товариство активно спрямовувало свою діяльність на виконання поставленого перед ним партійного завдання: найбільшу увагу приляляти агітпропроботі серед активу, який на 01.09.1929 р. налічував 15 696 осіб, а також серед масового населення, з метою виховання «нового» культурного покоління, глибоко переконаного в перемозі соціалізму [8, арк. 41 зв.].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, діяльність товариства «Друзі дітей», як і всіх громадських об'єднань, визначалася суспільно-політичними умовами в Україні 20–30-х рр. Зміст його роботи повністю відповідав політико-ідеологічним завданнями партії і активно впроваджувався в системі комуністичного виховання. Основними напрямками діяльності були: боротьба з безпритульністю, шефство над дитбудинками, активна участь в освітньо-виховному процесі. Проблема, піднята в статті, вивчена ще не достатньо і потребує подальшого комплексного дослідження, зокрема таких питань, як структуризація функціонування товариства «Друзі дітей», його відносини з іншими громадськими об'єднаннями тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Журба М. А. Громадські об'єднання українського села: етнонаціональні та міжнародні аспекти діяльності (20–30 рр. ХХ ст.): автореф. дис. ... докт. істор. наук: спец. 07.00.01 / М. А. Журба. – Донецьк, 2003. – 34 с.
2. Кармазина М. С. Деятельность добровольных обществ Украинской ССР в период социалистической реконструкции народного хозяйства, 1926–1936 гг.: автореф. дис. ... канд. истор. наук: 07.00.02 / М. С. Кармазина. – Днепропетровськ, 1989. – 19 с.
3. Молодкіна В. К. Культурно-освітня діяльність громадських організацій України в умовах НЕПу (1921–1929): автореф. дис. ... канд. істор. наук: спец. 07.00.01

- В.К. Молодіна. Переяслав-Хмельницький, 2005. – 20 с.
4. Розовський Г.Б. Громадську роботу на політичну височину / Г.Б. Розовський. – Х.: Б.В., 1932. – 30 с.
 5. Свистович С.М. Громадські об'єднання України в політиці більшовицького режиму (20-30-х рр. XX ст.): автореф. дис. ... Докт. истор. наук: 07.00.01 / С.М. Свистович. – Донецьк, 2007. – 36 с.
 6. Степанчук Ю.С. Діяльність громадських і політичних об'єднань УСРС в контексті соціальної політики більшовицького режиму в 1920-х початку 30-х років XX ст.: автореф. дис. ... канд. истор. наук: спец. 07.00.01 / Ю.С. Степанчук. – Вінниця, 2006. – 19 с.
 7. ЦДАВО України. – Ф. 264. – Оп. 1. – Спр. 369.
 8. ЦДАВО України. – Ф. 264. – Оп. 1. – Спр. 10.
 9. ЦДАВО України. – Ф. 264. – Оп. 1. – Спр. 32.
 10. ЦДАВО України. – Ф. 264. – Оп. 1. – Спр. 98.
 11. ЦДАВО України. – Ф. 264. – Оп. 1. – Спр. 98.
 12. ЦДАВО України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 2032.

УДК 94(477)в.94 : 924

О. О. Салага

КІНОПРОПАГАНДА ЯК СКЛАДОВА ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРОСТОРУ СФОРМОВАНОГО НА ОКУПОВАНІЙ ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ В 1941-1944 РР.

Аналізується роль кінематографу у формуванні інформаційного простору на окупованих територіях та використання його гітлерівським керівництвом як засобу психологічного впливу на місцеве населення. Попри масштабний характер, нацистська пропаганда, виявилася в цілому малоєфективною.

Ключові слова: кінематограф, інформаційний простір, кінопропаганда, психологічний вплив, методи пропаганди

Анализируется роль кинематографа в формировании информационного пространства на оккупированных территориях и использования его гитлеровским руководством как средства психологического воздействия на местное население. Вопреки масштабному характеру, нацистская пропаганда, в целом оказалась малоэффективной.

Ключевые слова: кинематограф, информационное пространство, кинопропаганда, психологическое влияние, методы пропаганды.

The cinema's role in establishing of information space on the occupied territories and the use of it by Hitler guidance as the mean of psychological impact on the local population are analysed in the article. Despite enormous character of nazi propaganda, it appeared ineffective in general.

Key words: cinema, informative space, propaganda sinema, psychological influence, methods of propaganda.

Постановка проблеми. Проблеми Другої світової та Великої Вітчизняної війни вимагають від історичної науки великої уваги. Сучасне покоління по-повому оцінює події, які відбувалися більше 60-ти років тому. Історики розуміють, що не останню роль у жорстокій боротьбі двох держав – Німеччини і СРСР відігравали інформаційні технології, які впливали на свідомість бойового складу обох армій та на населення окупованих територій Радянського Союзу. Серед них значне місце посідає

кінопропаганда, яка активно застосовувалася обома воюючими сторонами.

Аналіз актуальних досліджень. У сучасній вітчизняній історіографії Другої світової та Великої Вітчизняної воєн мають місце дослідження, що стосуються соціально-культурної та пропагандистської політики німецького керівництва на окупованих територіях, зокрема, перевага віддається таким засобам пропаганди як преса, радіо, театр, але мало досліджено залишається кінопропаганда. Лише останнім часом з'явилися дослідження, які розглядають специфіку пропагандистських засобів, зокрема, театр і кінематограф.